

КАТЕГОРІЇ І ПРОЦЕСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

©Алексєєв І.В., Познякова О.І., 2005

Розглянуто проблему зміни форм власності в Україні, виділено основні категорії цього процесу та їхні ознаки. Уточнено поняття приватизації, роздержавлення, реприватизації, денационалізації, деприватизації, їх спільні та відмінні риси. Здійснено класифікацію категорій процесів трансформації власності за певними ознаками.

In this article it was investigated the problem of change properties form in Ukraine. There are pick out main categories of this process and its signs in the article. The authors have clarified ideas, such as privatization; restate property, reprivatization, denationalization, deprivatization – the common and different traits around them. There is made classification of some terms of properties transformational processes for some evidence.

Постановка проблеми. Під час переходу до ринкової економіки в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, здійснення реформ зіткнулося з об'єктивними труднощами, першочерговою з яких, безумовно, можна назвати проблему власності. Трансформація власності – надзвичайно складний процес, який зачіпає всі сторони суспільного життя. І мова йде не тільки про приватизацію та роздержавлення. Сьогодні ми знаходимося вже на тому етапі економічних відносин у країні, коли варто розглядати трансформацію власності не просто з точки зору зміни власника, а як сукупність методів підвищення економічної ефективності користування власністю.

Зміна форм власності – явище неминуче і безперервне. І хоч ідея лібералізму не допускає участі держави в економічних процесах, питання зміни форм власності є, мабуть, винятком. Існують два різні випадки трансформаційних змін в Україні:

1. Внаслідок ринкової конкуренції право власності переходить від менш ефективних власників до більш ефективних. Процес є тим інтенсивнішим, чим більшим є захист від тенденцій монополізації і недобросовісної конкуренції. Держава в такому перерозподілі відіграє роль гаранта забезпечення конкурентного середовища. Методами трансформації форм власності тут є реприватизація та денационалізація.

2. Організовані державою політико-економічні та правові заходи щодо перерозподілу власності. Пряме втручання держави у формування власності може набувати таких форм: націоналізація, реприватизація та інші.

Аналіз останніх досліджень і результатів. Питання категорій і процесів змін форм власності вивчають як вітчизняні, так і зарубіжні економісти [1–9, 10]. Ці роботи характеризуються суб'єктивним поглядом авторів на форми трансформації власності. Даються визначення та характеристики окремих категорій. Однак у тлумаченні певних категорій знаходимо розбіжності між деякими авторами. Винятком є поняття приватизації, коли автори [1–9] були одноставними у своєму розумінні цього поняття. Певні розбіжності вже бачимо під час аналізу категорії роздержавлення. Дехто з авторів [2] вважають приватизацію і роздержавлення паралельними процесами, дехто [4] розглядає приватизацію як різновид роздержавлення. Суперечливим є розуміння реприватизації як категорії. Вона виділяється далеко не всіма економістами. Так,

наприклад, деякі з них [6] вважають, що цей термін легко можна замінити поняттям приватизації, а замість терміна “реприватизація” варто виділити інший термін – “денаціоналізація”. В одних джерелах [7, 8] денаціоналізація і реприватизація визначені як синоніми, в інших [2] їх розрізняють. У будь-якому випадку бачимо певну невідповідність у тлумаченні вітчизняними економістами основних категорій процесів трансформації власності.

Постановка задач. Важливою складовою частиною реформування економіки України є перебудова системи власності на основі трансформації як державної, так і приватної власності, забезпечення рівноправного функціонування і конкурентного розвитку різних її форм. Продовження процесу зміни власності і сучасна державна економічна політика повинні бути спрямованими не на подальше руйнування економічного потенціалу, а на його відновлення і забезпечення результативного та ефективного функціонування. Історичний досвід показує, що примусове нав’язування державою якоїсь однієї з форм власності або законодавче надання їй певних переваг закінчуються на певному етапі розвитку держави економічною та соціальною кризами. Тому сьогодні надзвичайно важливим є правильний вибір методу трансформаційних змін, враховуючи економічну, соціальну та політичну ситуації в Україні. Ми не можемо більше говорити тільки про масову приватизацію або суцільну націоналізацію, оскільки крайності в процесах управління власністю можуть знизити довіру до держави та спровокувати негативні наслідки в економічному середовищі. Важливо шукати нові підходи і вдало застосовувати попередній досвід. Сьогодні, коли ми говоримо про зміни форм власності, надзвичайно важливим стає чітке розмежування самих понять, які визначають цей процес. Крім двох крайностей (приватизації та націоналізації) є ще „золота середина”, яка містить такі категорії, як роздержавлення, реприватизація, денаціоналізація, деприватизація. Кожне з них має своє значення і відіграє важливу роль для творення трансформаційних процесів в Україні.

Мета статті – виділити основні категорії процесів трансформації власності в Україні, чітко їх розмежувати, охарактеризувати та уточнити.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності України питання трансформації власності ставало все більш актуальним, і сьогодні проблема зміни форм власності є важливою як ніколи. Серед всіх можливих трансформаційних змін найбільш масовою і популярною стала приватизація. З розпадом Радянського Союзу Україна вибрала свій шлях постсоціалістичного розвитку, який базувався на впровадженні принципів приватної власності. Приватизація масово охопила Україну та інші країни Східної Європи протягом минулого десятиліття і триває донині. Приватизація – це передача державної (в тому числі муніципальної) власності окремим особам у приватну, максимум – сімейну власність [2, с. 95]. З нашої точки зору варто було б уточнити наведене визначення приватизації з огляду на те, що державна або муніципальна власність передається приватним особам від конкретних юридичних осіб, які до того моменту представляли відповідні державні (муніципальні) органи влади як користувачі і розпорядники цієї власності.

Для постсоціалістичних країн приватизація є засобом вирішення соціально-економічних завдань, підвищення ефективності виробництва, формування ринкового середовища, стимулів економічної діяльності, стабілізації державних фінансів. Вперше така форма приватизації зустрічається у Великобританії під час продажу понад 50% акцій колишніх державних компаній зв’язку, водопостачання та енергопостачання.

Із поняттям приватизації тісно пов’язане поняття роздержавлення. Роздержавлення економіки – процес приватизації частини державної власності, передання ряду повноважень державних органів підприємствам, розвитку приватного підприємництва, заміни вертикальних зв’язків горизонтальними [3, с.520]. Мета роздержавлення – збереження державної власності як

домінуючої, але не в монопольних формах володіння, а шляхом передачі права власності на комерційних засадах різноманітним суб'єктам господарювання для одержання прибутку.

С.В. Мочерний визначає роздержавлення як перехід від державної власності до акціонерної, корпоративної та інших форм і вважає, що воно повинно органічно поєднуватися з приватизацією. Отже, приватизація і роздержавлення – паралельні процеси [2, с. 11]. О.Д. Рябченко розглядає приватизацію як один з можливих різновидів роздержавлення. Відмінність між цими категоріями полягає у тому, що поняття роздержавлення ширше і передбачає більшу різноманітність майнових відносин, ніж приватизація [4, с. 11]. Ще однією відмінністю, на його погляд, є те, що внаслідок приватизації повністю змінюється власник об'єкта, в той час як при роздержавленні може відбуватися часткова передача прав власності. При цьому кожний власник зберігає бажану для нього частку власності.

Спільним для цих двох понять обидва автори вважають те, що у будь-якому випадку змінюються майнові відносини, а суб'єкти господарювання орієнтуються більше на ринкові відносини, здорову конкуренцію і прибуток.

Порівнюючи точки зору названих дослідників, можна погодитися з ними у тому, що роздержавлення і приватизація є, по-перше, пов'язаними процесами; по-друге, один з процесів є ширшим, а другий – його частиною; по-третє, що в процесі як приватизації, так і роздержавлення відбувається певна зміна відносин власності. Залишаються відкритими лише питання щодо уточнення співвідношення досліджуваних категорій та наслідків тих процесів, які вони позначають. Ми схильні приєднатися до точки зору О.Д. Рябченка щодо співвідношення приватизації та роздержавлення, приймаючи першу категорію за частковий випадок другої. При цьому можна погодитися з його позицією, що приватизація є процесом із стопроцентною зміною власності на певний об'єкт. В той же час варто уточнити поняття “роздержавлення” і доповнити його. Зокрема, роздержавлення не слід тлумачити як форму зміни власності, коли власник “не обов'язково змінюється”. На наш погляд, роздержавлення можна розглядати як процес такої зміни форми власності, коли змінюється частка держави у власності, причому держава залишає за собою бажану величину цієї частки.

Абсолютно протилежним приватизації є поняття націоналізації. Це вилучення державною владою підприємств, банків, страхових компаній або майна з приватної власності і передача їх у власність держави [3, с. 191]. В окремих випадках даний процес є необхідним. Так, у другій половині XIX ст. швидкий розвиток продуктивних сил привів до того, що окремі сфери і галузі економіки за своїми масштабами стали переростати межі приватної власності. Це спонукало ряд країн до націоналізації шляхів сполучення і засобів зв'язку в інтересах розвитку економіки або в політичних і фінансових цілях. За своїм характером націоналізація може мати як прогресивний, так і реакційний характер. Націоналізація XIX ст. була прогресивною, оскільки вона була викликана потребами розвитку продуктивних сил. Реакційною була націоналізація для побудови соціалістичного суспільства в колишньому Радянському Союзі, було злочинно націоналізовано власність громадян.

Одним з найбільш суперечливих є поняття реприватизації. Реприватизація – це повернення у приватну власність державного майна, що раніше належало приватному капіталу і було націоналізоване [3, с. 520]. Вперше цей термін був уведений П. Друкером – гарячим прихильником ідеї відновлення приватної власності на комерційні підприємства і некомерційні організації.

У вітчизняному законодавстві цей термін вже зустрічався, однак зауважимо невідповідність законодавчої та економічної термінології. Згідно з Проектом Закону України „Про повернення приватизованого майна у державну і комунальну власність” від 25 лютого 2003 року за № 3165, внесеним Кабінетом Міністрів України (перше читання), реприватизація – повернення у власність держави або територіальних громад майна, набутого юридичними та фізичними особами шляхом

приватизації. Вона здійснюється шляхом примусового відчуження на користь держави. Дане визначення суперечить тим визначенням, які дають вітчизняні та зарубіжні економісти і радше за своєю суттю визначає інший термін – націоналізацію.

О. Барановський та В. Сіденко визначають реприватизацію як повторну приватизацію підприємств, попередні власники яких не виконали інвестиційної програми [1]. Реприватизація може здійснюватися, зокрема, шляхом скасування підсумків раніше проведених інвестиційних конкурсів. В.Е. Коломойцев вважає, що цей термін легко може бути замінений вже звичним поняттям приватизації. Однак, з нашої точки зору, ці терміни не можна повністю ототожнювати, оскільки реприватизація підприємства свідчить про певну санацію, своєрідне оздоровлення підприємства. Аналізуючи наведені підходи до визначення категорії “реприватизація”, вважаємо за доцільне приєднатися до позиції О. Барановського та В. Сіденка. Такий підхід може пояснюватися необхідністю виокремлення особливого комплексу дій у трансформації власності, викликаного потребою підвищення ефективності її використання.

Замість терміна “реприватизація” В.Е. Коломойцев виділяє інший термін – “денаціоналізація” – це передача у приватну власність державної власності, яка виникла внаслідок націоналізації або конфіскації майна приватних компаній або індивідуальних власників, скупки державою акцій та інших цінних паперів, а також будівництва підприємств за державний рахунок [6, с. 74].

Частково денаціоналізація здійснювалася після Другої світової війни і відбувалася майже у всіх країнах Західної Європи шляхом продажу акцій державних підприємств приватним особам. Різновидом денаціоналізації є продаж монополіям або окремим особам підприємств, збудованих державою за рахунок бюджету. Денаціоналізація проводиться шляхом продажу державної власності за заниженими цінами. Денаціоналізація може бути частковою, коли продається частина акцій державних підприємств, і державна власність перетворюється у змішану форму власності. У [7, 8] денаціоналізація і реприватизація визначені як синоніми. На наш погляд, ці поняття треба розрізняти, тобто більш вдало визначає денаціоналізацію С.В. Мочерний. “Денаціоналізація – процес трансформації державної власності у приватну й колективну форми власності та їх різновиди у зв’язку з надмірним одержавленням власності та економіки, бюрократичним характером управління державною власністю” [2, с. 309]. Таке визначення логічно пояснює денаціоналізацію як зворотний процес до націоналізації – переходу певного об’єкта приватної власності у державну власність.

Досить суперечливим є також поняття деприватизації. У деяких авторів [9] термін “деприватизація” має подвійне значення:

1. Відміна рішення про приватизацію, якщо вона здійснена незаконно;
2. Передача колишньому власнику раніше націоналізованої власності (у випадку фізичної особи цей процес називається реституцією).

Обидва ці означення поєднуються також із поняттям реприватизації. Інше тлумачення терміна “деприватизація” дає Р. Нурєєв: “Деприватизація – часткове відновлення чи посилення державного контролю над приватизованими підприємствами” [10, с. 27]. Таке ж тлумачення дають деприватизації і вітчизняні економісти [1]. Однак вони синонімом деприватизації вважають націоналізацію. Ми не погоджуємося з таким підходом, оскільки вважаємо, що деприватизація – це часткове відновлення державного контролю, а націоналізація – повне відновлення державного контролю над приватизованими підприємствами.

У таблиці наведено категорії процесу трансформації власності, які впливають з наведеного вище аналізу їх змісту і взаємозв’язків.

Категорії процесів трансформації власності

Ознаки класифікації категорій власності та її трансформації	Різновиди власності та форм її трансформації		
1. Форма власності	1.1. Приватна	1.2. Змішана	1.3. Державна
2. Напрями зміни власника	2.1. Від держави до інших власників	2.2. До держави від інших власників	
3. Методи зміни форми власності, що мають на меті зміну власника	3.1.1. Роздержавлення (коли держава (муніципальна влада) залишає за собою бажану частку власності) 3.1.2. Приватизація – частковий випадок роздержавлення (повна, 100-відсоткова передача власності приватним особам)		3.2.1. Націоналізація-1 (повна або часткова передача права власності державі)
4. Методи зміни форми власності, що мають на меті досягнення вищої ефективності її використання	4.1.1. Денаціоналізація 4.1.2. Реприватизація як повторна приватизація об'єкта власності, приватні власники якого не виконали умов приватизації		4.2.1. Націоналізація-2 (передача частини власності державі з метою інвестування коштів державного або місцевого бюджету чи позабюджетних фондів)
5. Методи зміни форми власності, що мають на меті виправлення юридичних помилок або незаконних дій	5.1.1. Реституція – повернення приватним власникам незаконно націоналізованих об'єктів		5.2.1. Деприватизація – часткове відновлення чи посилення державного контролю над приватизованими підприємствами

Отже, враховуючи різні ознаки класифікації категорій власності та її трансформації, право на існування мають всі раніше проаналізовані категорії, кожна з яких відіграє велику роль при досягненні певних цілей в економічному процесі країни.

Висновки. Надзвичайно важливо сьогодні чітко розмежувати всі поняття, які визначають і становлять процес зміни форм власності задля уникнення дублювання і нехтування деякими з них. Що стосується понять роздержавлення і приватизації, то обидва ці процеси є пов'язаними. Роздержавлення є поняттям ширшим і передбачає як різновид приватизацію, крім того, обом цим процесам притаманна зміна форм власності. Але приватизація є процесом із стовідсотковою зміною форми власності на певний об'єкт, а при роздержавленні змінюється частка держави у власності. Аналізуючи категорію „реприватизація”, ми приєднуємося до позиції О. Барановського та В. Сіденка, які визначають реприватизацію як повторну приватизацію. Спірними залишаються поняття денаціоналізації та деприватизації. Незважаючи на те, що дані категорії виділяють далеко не всі українські економісти, вважаємо за доцільне виділити їх, оскільки кожна з них має свій зміст у творенні трансформаційних змін в Україні.

Отже, зміна форм власності – явище необхідне та безперервне. Однак важливими тут є мотиви цієї зміни. Головним мотивом подальшої трансформації власності має бути забезпечення реальних економічних і соціальних інтересів держави та суспільства на основі високої економічної результативності й ефективності економіки. Без урахування таких мотивів продовження зміни форм власності є недоцільним. Україна сьогодні потребує нормальних ринкових умов захисту і функціонування власності. Зокрема – перерозподілу власності від неефективно господарюючих власників до більш ефективних, який би здійснювався не через політичні кампанії, а шляхом створення ринкової конкуренції. Враховуючи економічну і політичну ситуацію в Україні, на нашу думку, сьогодні надзвичайно важливо звернути увагу на методи зміни форм власності, що мають на меті виправлення юридичних помилок або незаконних дій та досягнення максимальної ефективності користування власністю. Тільки такий підхід зможе забезпечити найкращий результат.

У зв'язку з проблемою нечіткого розмежування певних категорій процесу трансформаційних змін вважаємо за доцільне продовжити дослідження даної теми у напрямку уточнення окремих категорій, їх групування та можливості й ефективності застосування в Україні.

1. Барановський О., Сіденко В. Проблема власності та легалізації капіталів і доходів в Україні // *Дзеркало тижня*, 15 травня 2004; 2. *Економічна енциклопедія: У 3-х томах, Т.3/Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 848 с.*; 3. *Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / Під ред. Р. Дяківа. – К.: Міжнародна економічна фундація, 2000. – 704 с.*; 4. *Рябченко О.Д. Приватизація підприємств в українському вимірі/ О.Д. Рябченко. – Харків: Основа, 1999. – 248 с.*; 5. *Проект Закону України “Про повернення приватизованого майна у державну і комунальну власність” від 25 лютого 2003 року за № 3165*; 6. *Універсальний словник економічних термінів: інвестування, конкуренція, менеджмент, маркетинг, підприємництво: Навч. посібник / В.Е. Коломойцев. – К.: Молодь, 2000. – 384 с.*; 7. *Гене́за ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємств, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова д-сть): Терміни, поняття, персоналії / Укл.: В.С. Іфтемічук, В.А. Григор'єв, М.І. Маниліч, Г.Д. Шута. // За наук. ред. Г.І. Башнянина і В.С. Іфтемчука. – К.: “Магнолія плюс”, 2004. – 688 с.*; 8. *Словник термінів ринкової економіки. / За ред. Науменка. – К.: Основа, 1996. – 428 с.*; 9. *Экономическая энциклопедия / Научно-ред. совет изд.-ва “Экономика”; Ин-т экон. РАН; Гл. ред. Л.И. Абалкин. – М.: ЦФП Издательство “Экономика”, 1999. – 1055 с.*; 10. *Р. Нуреев, А. Рунов. Россия: неизбежна ли деприватизация? // Экономист. – 2003. – № 3.*

УДК 338.45

В.В. Козик

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра економіки підприємства та інвестицій

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

© Козик В.В., 2005

Розглянуто найактуальніші сучасні проблеми та розроблено механізми реалізації державної економічної політики стосовно розвитку промисловості.

Most urgent modern issues of state economic policy concerning the development of industry have been covered and mechanisms of their implementation have been suggested.

Постановка проблеми. Економічні тенденції останніх років свідчать про суттєві зміни в розвитку промислового виробництва. Незважаючи на втрати перехідного періоду, промисловість сьогодні забезпечує майже 50% загального випуску продукції, більш як третину обсягу валового внутрішнього продукту, а також 80% експортної продукції. Зберігаються високі темпи розвитку, які становили до попереднього року у 2003 р. 115,8%, у 2004 р. – 112,5%. Найбільш високі стабільні темпи розвитку мають машинобудування, ремонт та монтаж машин і устаткування (2003 р. – 135,8%, 11 місяців 2004 р. – 130,7%), виробництво деревини та виробів з деревини (відповідно: 123,6 та 126,3%), целюлозно-паперова та поліграфічна промисловість, видавнича справа (125,7 та 126,2%), виробництво інших неметалевих мінеральних виробів (117,9 та 120,8%). Стабільні темпи